

MAKIJAVELIJEV DRŽAVNOREZONSKI REPUBLIKANIZAM

Aleksandar Molnar

*Univerzitet u Beogradu
Filozofski fakultet*

SAŽETAK

U članku autor pokušava da uspostavi vezu između Makijavelijeve teorije državnog rezona (*ragione di stato*), koja je po opštem mišljenju razvijena u *Vladaru*, i njegove republikanske teorije, izložene u *Raspravama o prvoj dekadi Tita Livija*. Makijavelijeve razbacane analize različitih slučajeva dozvoljavaju zaključak da republikanske vođe ne inkliniraju ništa manje ka *arcana imperii* od kraljeva i tirana. Zapravo, Makijaveli se bavio uputstvima državnog rezona kao svojevrsnim naučnim uvidima u dinamiku univerzalne prirodne sile i njenih pravilnosti. Stoga je Makijavelijevo učenje o državnom rezonu primenljivo kako na monarhije, tako i na republike; štaviše, njen najvažniji uticaj on je očekivao u temeljno degenerisanim republikama (poput onih italijanskih) u kojima sposoban vođa primenjuje program regeneracije.

KLJUČNE REČI: Makijaveli, republikanizam, državni razlog, sila, regeneracija degeneracija

Već je mnogo puta konstatovano da je Makijaveli u *Vladaru* napravio diskontinuitet prema celokupnoj tradiciji zapadne političke misli zato što je reč *stato* („država“) počeo da upotrebljava kao pojam koji stoji iznad razlikovanja republike i monarhije (Machiavelli 1985a, 99). Nova logika je vidljiva već u prvom zapisu koji je Makijaveli, pod naslovom *Kako postupati sa pobunjeničkim građanima Val di Kjane*, napisao 1503. godine. Opisujući aktuelne vojne poduhvate „moćnika“ Čezara Bordžije, Makijaveli je napisao da je njegov cilj „da stekne sebi u Italiji toliku državu da se samo svojim snagama uzmogne osigurati“ (Machiavelli 1985d, 364). Pošto tek u narednoj rečenici saznajemo da će ta država biti kraljevina, nova logika govori da „država“ uvek nastaje prva, kao sredstvo za osiguranje vlasti „moćnika“, pa da tek onda na dnevni red dolazi odgovarajuće uređenje te vlasti (koje može biti monarhijsko ako je moćnik jedan, ili republikansko ako ih je više).

Bilo je pokušaja da se barem jedan deo inovativnosti Makijavelijeve teorije objasni nedostacima u njegovom humanističkom obrazovanju. Ipak, kako novija istraživanja pokazuju, Makijaveli je imao sasvim dostatno humanističko obrazovanje, koje je došlo do izražaja već i u obavljanju sekretarske službe u Firenci (upor. Black 1993, 73 i dalje). Zato bi se ovo krajnje „nehumanističko“ fokusiranje na državu, kao sredstvo osiguranja sile, možda ponajpre moglo objasniti kao posledica uticaja koji su na Makijavelija od 7. oktobra do 10. decembra 1502, tokom njegovog boravka u Imoli u svojstvu firentinskog izaslanika, ostavili „moćnik“ Čezare Bordžija i „naučnik“ Leonardo da Vinči (inače drugi Firentinac koji je tada boravio u Bordžijinom ratnom logoru u svojstvu glavnog inženjera: upor. Masters, 1996: 11 i dalje; Strathern, 2009: 124 i dalje).¹ Ako je u razgovorima sa Bordžijom Makijaveli mogao da se učvrsti u uverenju da se u politici sve vrti oko sile, Leonardo ga je podučio da to saznanje treba da teorijski shodno uobliči naučnom metodom, koji je on sam u svojim beleškama (1148 A) formulisao na sledeći način: „Moja namera je da konsultujem iskustvo pre nego što krenem napred, a da onda za pomoć rezonovanja ustanovim zašto takvo iskustvo nužno nastaje na taj način. Jer to je istinsko pravilo koje mora da primenjuje svako ko želi da analizira efekte prirode: jer iako priroda započinje sa uzrokom i završava sa iskustvom, mi moramo da se krećemo obrnutim smerom, naime (kao što sam ranije rekao) da započnemo sa iskustvom i da uz pomoć njega istražimo uzrok” (cit. prema: Strathern, 2009: 124). Makijavelijevo diplomatsko iskustvo – pogotovo u svetlu onoga što je mogao da čuje i vidi kod Bordžije – govorilo je da je sila pokretač svega u prirodi i da to isto mora biti i u ljudskom društvu. Iz te perspektive, Makijaveli je pokušao da „naučnim metodom“ analizira greške koje je firentinska sinjorija napravila godinu dana ranije u svom postupanju prema gradovima Arecu i Val di Kjanu, koji su se digli na pobunu protiv njene vladavine. Odbacujući srednjovekovni pristup političkim zbivanjima koji je vodio otkrivanju Božje promisli, Makijaveli je sebi postavio cilj da utvrdi načine na koje funkcioniše imanentna logika sile i mogućnosti da se ta spoznaja upotrebi kako bi se došlo do ishoda politički najpoželjnijih za onoga ko analizira. Već u zapisu pod naslovom *Kako postupati sa pobunjeničkim građanima Val di KJane* Makijaveli je došao do važnog zaključka koji će kasnije prerasti u jedan od stubova njegovog shvatanja

1 Makijavelijeva diplomatska misija sastojala se u tome da posreduje između firentinske Sinjorije i Bordžije, ali i da prvoj šalje sve raspoložive informacije kako bi se mogla proceniti opasnost koja Firenci preti od Bordžije. Verovatno je i samog Leonarda da Vinčija sinjorija kod Bordžije poslala sa sličnim „špijunskim“ zadatkom.

državnog rezona:² spoznaju i političku primenu logike sile ometaju strasti i nekonzistentno mišljenje (polovičnost). Već 1503. Makijaveli dolazi do svog temeljnog antropološkog, ali i filozofsko-istorijskog stava „da je svijet uvijek bio nastanjen ljudima koji su imali iste strasti i da je uvijek bilo onih koji su zapovedali i onih koji su im služili, a jedni su rado služili a drugi nerado, neki se bunili i bivali kažnjeni” (Machiavelli, 1985d: 363). S obzirom da se sve zasniva na sili, i samo ljudsko društvo mora biti polarizovano na one koji imaju više sile, pa tome zahvaljujući mogu da vladaju, i one koji imaju manje sile i zato moraju da „služe“. Međutim, u ljudskom društvu dešava se nešto čega nema nigde u prirodi. Iako sila pokreće sve na ovom svetu, u ljudskom društvu ona se prelama kroz strasti i dobija sasvim osobena ispoljavanja. Deleći u renesansi sve rasprostranjenije „osećanje“ da su strasti iracionalne i teško ukrotive (upor. Hiršman, 1999: 38), Makijaveli dolazi do zaključka da pod uticajem strasti neki od onih koji nemaju dovoljno sile i treba da „služe“ odbijaju da to čine i podižu bune osuđene na neuspeh; s druge strane, i oni koji imaju veliku silu i vladaju podležu uticaju strasti, počinju da razmišljaju nekonzistentno i neadekvatno („polovično“) kažnjavaju one koji su se neuspešno pobunili. Iz tih razmišljanja proizašla je Makijavelijeva podložnost antičkom ciklizmu u shvatanju istorije (upor. Kelley, 2007: 753), koji je imao svoje vrlo važne regenerativne aspekte.

MAKIJAVELI I RIMSKA IMPERIJA

Makijaveli je bio ubeđen da su logiku sile najbolje spoznali i primenjivali stari Rimljani. Kada bi se neki od pokorenih naroda u njihovoj imperiji pobunio, Rimljani su znali da ne pomažu nikakve polovične mere (koje su Firentinci po Makijavelijevom mišljenju primenili u leto 1502. prema

2 Sintagmu „državni rezon (*ragione di stato*)“ Makijaveli nikada nije upotrebio. Iako je ona već bila u upotrebi u njegovo vreme, prvo „učenje“ o državnom rezonu izneo je Đovani Botero u spisu *O državnom rezonu* (1589), na koji se odmah nadovezao čitav niz autora. Iako su se svi pozivali na Makijavelija kao na već neosporni autoritet, najveći deo ovih autora je smatrao da konsekvantni amoralizam kakav je on zastupao u *Vladaru* nije primeren „državnom rezonu“. Pošto su smatrali da je učenje o državnom rezonu renesansni nastavak Tacitovog učenja o „tajnama vladanja (*arcana imperii*)“, na koje se i Makijaveli pozivao i koji je zadržao izvesne mistične konotacije, ovi autori su se podelili i po pitanju može li se Makijaveli smatrati istinskim Tacitovim nastavljajem ili njegovo učenje treba redukovati na obično „beščasće (*flagitia*)“, shvaćeno u smislu „lošeg državnog rezona“ (upor. Donaldson, 1992: 112 i dalje). Bilo kako bilo, iz svih ovih rasprava proizašao je nesumnjiv zaključak da Makijavelija treba uvrstiti među rodonačelnike učenja o državnom rezonu, uprkos tome što je njegovo delo nastalo više od pola veka pre nego što se ovaj „žanr“ etablirao i što ono nije uvek nailazilo na dobar prijem samodeklariranih tumača državnog rezona.

gradovima Arecu i Val di Kjanu), nego samo krajnosti: otvorena milost ili beskompromisna sila. Jedini koji je to dobro shvatio u celokupnom Makijavelijevom posrnutom svetu bio je Čezare Bordžija. Međutim, Bordžija je takav bio u svemu, a ne samo u postupanju sa pobunjenim gradovima: on i njegov otac, papa Aleksandar VI³, su poznavatelji prigode i umiju je odlično iskoristiti. A to mišljenje potvrđuju uspjesi što su ih postigli okoristivši se povoljnom prilikom” (Machiavelli, 1985d: 364-365). Tu leže klice Makijavelijevog kasnijeg shvatanja *fortune*. Bordžija je bio miljenik *fortune* zato što je znao da iskoristi povoljnu priliku – bilo da se obračuna sa pobunjenim gradovima isključivo primenom brutalne sile, bilo da na drugi način utvrđuje svoju „državu“.³ U tinjajućem sukobu Bordžije sa svim njegovim takmacima za moć na ruševinama stare Rimske imperije – uključujući tu i Makijavelijevu Firencu – Bordžija je bio taj koji je najjasnije spoznao logiku sile, koji je tu spoznaju pretvorio u najispravniju politiku i koji se zato nalazio na pravom putu da zaista postane „drugi Cezar“.

U periodu omeđenom pisanjem zapisa *Kako postupati sa pobunjeničkim građanima Val di Kjane* i spisa *Vladar* Makijaveli je već bio formulisao svoje državno-rezonsko učenje kojim je, završavajući postepeno rastakanje značenjskog supstrata Ciceronove sintagme *status rei publicae* do kojeg je došlo tokom srednjeg veka, *status* potpuno emancipovao u odnosu na *res publica* (Conze, 1997: 8) i otvorio ga za diskurs sile shvaćene kao *imperium*. Ako je latinska koncepcija imperijuma imala burnu prošlost, pretvorivši se tokom tri veka – od drugog veka pre n.e. do prvog veka n.e. – od „imperijuma rimskog naroda (*imperium populi Romani*)“ nad drugim narodima koje je on osvojio (još kao republika) u čistu, originarnu i apsolutnu vlast princepsa-imperatora nad svim svojim podanicima (Hinsli, 2001: 46-49; Pemberton, 2009: 21), onda je srednji vek doneo polagano urušavanje potonje vlasti. Putem koncepcije *Merum imperium* pravna egzegeza je već do 12. veka došla do zaključka da imperator nije jedini titular imperijuma, nego da je on dat i „nižim magistratima“ (upor. Skinner, 1978: 2; 124-127). Ovo drobljenje imperijuma renesansa je dovela do toga da je, nasuprot imperatoru Svetog Rimskog Rajha (Nemačke Nacije), imperijum mogao imati bilo koji vladar u svojoj „državi“, dovoljno obezbeđenoj od bilo kog spoljašnjeg sizerena – uključujući tu i samog imperatora. Zato, kada Makijaveli bude već u prvoj rečenici svog *Vladara* osetio potrebu da bliže odredi reč „država“ on će je definisati jednostavno kao bilo koju vladavinu koja proizlazi iz „imperijuma nad ljudima (*dominii che hanno avuto et hanno*

3 Po mišljenju Pola Streterna, Makijaveli je značaj *fortune* mogao da shvati tek novembra 1503, kada je bilo očigledno da Čezare nije u stanju da se onako uspešno koristi povoljnim prilikama kao do pre tri meseca, dok mu je otac Aleksandar bio živ i dok na papski presto nije seo njemu nenaklonjeni Julije II (Strathern, 2009: 293).

imperio sopra li uommini)“ (Machiavelli, 1985a: 99). Kod Makijavelija se tako ukrštaju dve tradicije – jedna izvorno republikanska koja polazi od Ciceronove koncepcije *status rei publicae* i druga izvorno imperatorska koja *imperium* redukuje na голу vlast nad svim stanovnicima imperije – i proizvode novu tradiciju koja će ostaviti dubokog traga na političku misao novog veka, tradiciju državnog rezona.

Time što je *status* utemeljio u imperijumu i oslobodio potrebe da bude deo odranije postojećih sintagmi koje su upućivale na dva različita uređenja (isprva samo *status rei publicae*, a kasnije i *status regalis*), Makijaveli je njegov značenjski supstrat redukovao na umeće očuvanja i proširenja teritorije,⁴ te tehnologiju vladanja ljudima koji na toj teritoriji žive (i koji treba da „služe“ onima koji vladaju s obzirom na to da su od njih slabiji), bez nužnosti utemeljenja u opštem dobru. Naravno, i za ovakav način razmišljanja postojali su presedani u antici. Od Ksenofonta, na čijeg se *Hijeronta* Makijaveli očigledno ugledao pišući *Vladara* (upor. o Makijavelijevom ambivalentnom odnosu prema Ksenofontu: Rasmussen, 2009: xviii i dalje), mnogo je bitniji bio Tacit i njegov opis urušavanja rimskih slobodarskih tekovina u imperiji principata, čime je naposljetku raščišćen teren za osamostaljenje imperijuma, zaborav njegove ranije ukorenjenosti u Senatu i rimskom narodu (što je još sadržavala titula *imperium proconsulare*) i pretvaranje u nešto uzvišeno, mistično i tajanstveno. „Formula '*arcana imperii*' na koju se [Makijaveli] sporadično pozivao postala je [tokom 16. veka] tačka kristalizacije za jedan poseban žanr, usko povezan sa literaturom o državnom rezonu“ (Stolleis, 1984: 102-103). Samim tim što je počivala na *arcana imperii*, rana novovekovna država je morala da ima i svoj posebni „rezon“ u koji su uvid mogli imati samo osobito nadareni i posvećeni znalci. U tome se već krije podela rada između sakralizovanog vladara države i iskusnog i nadahnutog teoretičara koji istražuje novu sakralnu oblast i donosi sud o tome šta joj priliči, a šta ne.

Fokusiranjem na proces obnašanja državne vlasti i „rezonovanjem“ o pogodnosti sredstava koja nosiocima te vlasti stoje na raspolaganju, Makijaveli ne samo što je ugrozio renesansno razlikovanje između tiranije i slobode (Fasano Guarini, 1993: 25), nego je doveo u pitanje antičko razlikovanje između tiranije i monarhije: monarhijsku državu on je oslobodio nužnosti da bude uređena *stricto sensu* i ostavio mogućnost da postoji kao svrha sebi samoj, lišena svakog legitimiteta (upor. Strauss, 1958: 295; Strauss, 1980: 30-31 i 69; Henis, 1983: 76-77; Conze, 1997: 4-5; Molnar, 2001: 248-251). Međutim, Makijavelijeva teorijska inauguracija pojma države

4 Kako njegova prepiska pokazuje, „*arte dello stato*“ (čijim se „ekspertom“ smatrao) Makijaveli je shvatao upravo kao umeće održavanja postojećih teritorija i teritorijalne ekspanzije (upor. Viroli, 1993: 162).

imala je možda još veće implikacije po shvatanje republike: umesto da služi konsekventnom odvajanju republike od monarhije ona ih je zapravo približila kao nikada do tada. Suprotno Titu Liviju, koji je na početku druge knjige svojih *Istorija* potpuno jasno istakao da je republika inkompatibilna sa bilo kakvom primesom monarhijske vlasti, Makijaveli je u svojim delima, a pre svega upravo u *Raspravama o prvoj dekadi Tita Livija*, to razlikovanje potpuno relativizovao⁵ i u tome se pokazivao kao mnogo bliži Tacitovom teorijskom nasleđu.⁶ Jer, Tacitova državnorezonska aktuelnost u 16. veku poticala je upravo iz činjenice da je on opisivao svet u kojem su se brisale granice ne samo između kategorija monarhije i tiranije, nego i između kategorija monarhije i republike i u kojem je preostala samo jedna veličina – veličina vlasti u njenom intenzitetu i u njenoj rasprostranjenosti. Jačanje i širenje vlasti tako su u Makijavelijevom diskursu postali sama bit države, u njima su ležale najčvršće spona monarhije i republike i njima je zapravo jedino mogao biti meren vladarski učinak kraljeva, ništa manje od republikanskih vođa. U tome se ujedno ispoljavao skriveni afinitet između države i imperije: bez obzira na to da li je monarhija ili republika, država teži preraštanju u imperiju, a kada preraste u imperiju, ona konačno zaboravlja na suprotnost monarhije i republike. U imperiji se zato ovaploćava „čista” država, država s onu stranu razlikovanja monarhije i republike, država koja, čak i kada je najautoritarnije ustrojena, predstavlja dobro koje je već *per deffinitionem* opšte. Ako je za osnovni kriterijum koji republiku razlikuje od monarhije (a u *Raspravi o prvoj dekadi Tita Livija* i od aristokratije

5 U literaturi je već primećeno da Makijaveli čak ni u *Raspravama o prvoj dekadi Tita Livija* „republikanski model nije shvatao kao panaceju“ (Butters, 2010: 68). Makijaveli nije mogao da „izgubi interes za vladarske države, pošto je ponekada (mada ne konzistentno) hteo da veruje da održanje narodne kontrole može biti kompatibilno sa monarhijskom formom vladavine“ (Skinner, 2000: 59). Štaviše, na pojedinim mestima u ovom delu razlike između republike i monarhije potpuno su nestajale, kao npr. u 10. i 12. poglavlju prvog dela, gde je Makijaveli dopuštao da neki građani i u republikama „postanu vladarima“ (Machiavelli, 1985b: 172) i na osnovu toga tražio da i u Italiji bude stvorena „jedna republika i jedan vladar, kao što se to dogodilo u Francuskoj i Španjolskoj“ (Machiavelli, 1985b: 177). S tim u skladu bila je i prevlađujuća tendencija *Rasprava o prvoj dekadi Tita Livija* ka veličanju „dobrog uređenja“ Francuske, nasuprot kritici italijanskih republika što su ostale orijentisane na male gradove, u čemu je Makijaveli zaista, kako konstatuje Elena Fasano Guarini, otišao „najdalje od republikanske tradicije“ (Fasano Guarini, 1993: 35).

6 Važna spona između Livija i Tacita za Makijavelija je predstavljao Salustije: od njega je preuzeo ceo narativ o usponu i propasti rimske republike (Skinner 1998: 61-64; Armitage, 2002: 31-32), ali ga je lišio svih rezervi u pogledu nužnosti republike da osvajanjem ostvaruje veličinu. Tako je Salustijev izveštaj o kvarenju rimskih vršina i urušavanju republikanskih institucija za Makijavelija postao neka vrsta upozorenja narednim generacijama republikanaca šta treba da izbegavaju da čine kako neprikosnoveno širenje njihovih republika ne bi ugrozilo njihove slobode i dovelo do kraja kakav je bio rimski.

i demokratije)⁷ Makijaveli mogao da proglaši opšte dobro, koje je tako snažno da se ne ustručava da ide „i protiv raspoloženja pogođene manjine” (Machiavelli, 1985b: 235), onda je istovremeno marginalizovao pitanje ko i na koji način u jednoj državi formuliše i sprovodi to opšte dobro. Štaviše, implicitna pretpostavka svih Makijavelijevih izlaganja o republici jeste da i u njoj teče koncentracija vlasti i da je ona upućena na širenje njenih granica ako treba da idu ruku pod ruku sa podrškom građana (Bauer i Matis, 1989: 186). Samim tim, izgradnja imperije pokazuje se – ma koliko to na prvi pogled apsurdno zvučalo – kao jedina garancija kakvog-takvog „opšteg dobra“. I dok dobro uređene republike koje svojevotjno ostaju male zbog toga na kraju propadaju (ako ih pre toga ne pokori kakva strana sila), imperije nikada ne propadaju od prekomerene moći i veličine, koji aksiomatski stoje u službi „opšteg dobra“.⁸

Makijavelijev „republikanski imperijalizam” (Hinsli, 2001: 117) otkrivao je ovu imanentnu logiku posezanja za imperijom, koju je on poistovećeno sa opštim dobrom i kojom je moglo biti legitimirano svako autoritarno preuređenje jedne republike, pa čak i preimenovanje neke „nominalne” monarhije u navodno „realnu” republiku. Štaviše, osnovno obeležje Makijavelijevog republikanizma leži upravo u tome što rasteže pojam republike taman toliko da ovaj u sebi može da obuhvati tri faze izgradnje imperije: grad-državu, nacionalnu državu i samu imperiju. Grad-država-republika bio je deo italijanskog renesansnog realiteta (u urušavanju): iako proširen izvesnim teritorijama, on je i dalje nalikovao antičkim grčkim polisima, pa i samom Rimu, pre nego što je započeo da se transformiše u centar imperije. Ipak, u *Firentinskim povestima* primetna je tendencija ka učitavanju ranijih istorijskih iskustava kako bi se ovaj „realitet” učinio naprednijim nego što je to u 15. i 16. veku zaista bio. Tako je Makijaveli, s jedne strane, medičijevsku sinjoriju u svojoj rodnoj Firenci u periodu 1434-1494. prilično benevolentno interpretirao u duhu rimskog principata, dok je, s druge strane, na ruševinama imperatorskog i papskog organicizma, postavljao temelje za novi nacionalni organicizam, opisujući „grad kao živ organizam, a njegov razvoj kao prirodan i individualan proces” (Burckhardt, 1958: 1: 102). No, Makijaveli je bio svestan granica do kojih je mogla da ide njegova idealizacija renesansnog grada-države-republike i zato nije ostavio nikakve sumnje

7 S druge strane, Makijaveli je iz svog pojma republike, pa i države uopšte, isključio i sve feudalne staleške strukture. Venecija je tako mogla da pretenduje na to da bude republika samo zato što njeno plemstvo nije bilo feudalizovano, tj. zato što je živelo od trgovine i zanata (Mager, 1997: 586).

8 Iako je, u celini uzev, veličinu pretpostavljao slobodi (Viroli 1993: 158-9; Viroli, 1998: 127), na nekim mestima čini se kao da je Makijaveli, sledeći primer Rima, pokušavao da u simbiozu veličine i opšteg dobra uvrsti i samu slobodu (npr. Machiavelli, 1985b: 235), čineći je na taj način ravnopravnom veličini (upor. i Skinner, 1993: 140).

kod čitalaca šta je pravi uzor koji se promalja kroz sva njegova izlaganja. Neposredni uzor Makijavelijeve republike bila je nacionalna država, koja je doduše bliska monarhiji – kakva je u njegovo vreme postojala u Francuskoj i Španiji i kakvu je očekivao da će biti izgrađena i u Italiji, ako bi neki od njenih gradova-država dobio premoć, pobedio rivale i vojno-politički ujedinio celokupno Apeninsko poluostrvo – ali koja može biti perspektivno doslednije republikanizovana kao ostane koliko-toliko „neiskvarena” (upor. Machiavelli, 1985b: 222). Takva „republikanizacija” ne bi mogla da se pokrene u samoj sferi politike, nego pre u sferi rata (tj. ponarodnjačenja vojske) i religije. Iako se često insistiralo na tome da je ta država koju Makijaveli slavi sekularna, u smislu odsustva tada dominantnog legitimacionog rekursa na vladavinu po milosti Božjoj (upor. npr. Kasirer, 1972: 150), njen kapacitet za republikansku transformaciju bio je religiozno uslovljen. Nakraju, ako su Francuska i Španija mogle Makijaveliju da posluže kao konkretan uzor, one svakako nisu bile konačni ideal koji je njegovu teoriju nadahnjivao i inspirisao njene najveće domete. To je bila imperija, koju je nekada stvorio Rim, koja može biti obnovljena tek višedecenijskim, a možda viševekovnim radom, i kojoj stremi svaka država već samim svojim silničkim ustrojstvom, ali koju bi ponajpre mogla da stvori italijanska nacionalna država „vaskrsavajući” svoje vlastito istorijsko nasleđe.

Izgradnja imperije iz klice grada-države (kroz prolaznu fazu nacionalne države) moguća je isključivo na osnovu „državnog rezona” koji pokreće politiku sile. Pošto je silu uzdigao u univerzalni zakon svekolikog državnog, pa i republikanskog postojanja – „ne bude li ona [republika] zlostavljala druge, oni će zlostavljati nju” (Machiavelli, 1985b: 264) – Makijaveli samo konsekventno sledi gvozdenu logiku silničke ekspanzije: da je ne bi „zlostavljali” drugi, republika mora da se širi ne prezajući od „zlostavljanja” drugih, zbog čega uspešno primenjivana politika sile jedan mali grad-državu sa republikanskim uređenjem primorava da postane nacionalna država, a nacionalnu državu da postane imperija. Ta zakonomernost potpuno je indiferentna prema državnom uređenju, pa i prema samoj slobodi, koju je Makijaveli na više mesta u svojim spisima veličao.⁹ Teorija „državnog rezona”, u kojoj su *ragione di stato* i *ragione di guerra* činili dve strane istog novčića, i koju je Makijaveli razvio u *Vladaru* kao preporuku za vladavinu monarha, *mutatis mutandis* je važila i za republike – pod uslovom prevazilaženja legitimacionih nedostataka koje je ova teorija neumitno pokazivala s obzirom na svoju

9 Štaviše, Makijaveli je bio potpuno spreman da prizna da čak i najapsolutnija monarhija građanima može da ponude više sloboda od republika koje su duboko iskvarene (upor. Petit, 2002: 28 i 100). Ta logika dobro bi se mogla primeniti na istoriju Rima, koji je svojim građanima mogao da obezbedi više sloboda u principatu nego na kraju republike, kada je kvarenje (još uvek postojećih!) vrlina dostiglo svoj vrhunac.

usredsređenost na silu (Molnar, 2001: 251-252). Ako je tačno da je Makijaveli u pisanju *Rasprava o prvoj dekadi Tita Livija* zastao posle 18. poglavlja prve knjige da bi napisao *Vladara*, kao osamostaljeni ekskurs namenjen pre svega Đovaniju i Đuliju de Medičiju da uspostave vlast dovoljno jaku da se uhvati u koštac sa izazovom osvajanja cele Italije, onda je tačno i to da pravi odgovor na legitimacione probleme teorije državnog rezona leži u *Raspravama o prvoj dekadi Tita Livija*, a ne u *Vladaru*, i da se taj odgovor svodi na prilagođavanje republikanske teorije zahtevima politike sile. Upravo je u tome bit Makijavelijevo državnorezonskog republikanizma.

Na početku *Rasprava o prvoj dekadi Tita Livija* Makijaveli uspostavlja kopče sa teoretičarima politejskog republikanizma – pre svih, sa Aristotelom i Polibijem – i navodi tipologiju od šest državnih uređenja, te ističe republiku kao mešoviti i, samim tim, idealni oblik državnog uređenja (Machiavelli, 1985b: 157). Osim toga, Makijaveli na mnogim mestima ovog dela ističe značaj zakona za dobro uređenje ne samo republike, nego i monarhije.¹⁰ Time dva osnovna postulata politejskog republikanizma – podela vlasti i vladavina zakona – preživljavaju i nalaze svoje mesto i u Makijavelijevoj teoriji, ali oni gube univerzalan značaj zbog toga što je njen pojam republike isuviše širok, što je fokusiran na procese jačanja i širenja vlasti i što može da obuhvati vrlo heterogene pojave.

Ako bi se pažljivije razmotrila Makijavelijeva brojna i razbacana pominjanja republike, moglo bi se zaključiti da, implicitno, on operiše sa tri tipa republike, koja se međusobno veoma razlikuju: sa malom, osvajačkom i regenerišućom republikom. Iako bi prva trebalo da ponajviše nalikuje idealu politejskog republikanizma, to se ipak pri boljem uvidu u Makijavelijevo delo pokazuje kao netačno: male republike, poput Sparte u antičkoj Grčkoj, ili Venecije u renesansnoj Italiji, zapravo su krnje, aristokratske republike, u kojima optimati nikada nisu želeli da narodu daju slobodu, a samim tim ni neko supstancijalnije učešće u vlasti. Osim toga, opredeljenje republike da ostane mala nikada ne može biti trajno: pre ili kasnije, pokazaće se da je zatvaranje put u propast, pošto će mir malu republiku učiniti „ili mlohavom ili nesložnom“ (pa će skončati u tiraniji ili građanskom ratu)¹¹ ili će je *necesità* naposljetku naterati na širenje, a

10 Tako je za njega npr. Francuska bila primerna kraljevina zbog vladavine zakona (Machiavelli, 1985b: 182). Pri tom treba naglasiti da Makijaveli „spada u dugi niz onih koji, doduše, rastvaraju sredjovekovni pojam zakona, ali zato još ne vode ka modernom pojmu zakona“ (Borkenau, 1983: 105).

11 Makijaveli je u *Firentinskim povestima* na štetnost strančarstva ukazivao pre svega vezujući ga za nejednakosti u ugledu (pogotovo ako se on pribavlja potkupljivanjem naroda) (Machiavelli, 1985e: 231), što pokazuje ne samo da nikada nije imao problem sa „stranačkim“ podelama koje direktno proizlaze iz klasne polarizacije republike, nego da ih je upravo smatrao za *spiritus movens* republikanskog života (upor. i Bock, 1993: 196-197).

ona za njega neće biti spremna, pa će pokleknuti u ratu sa spoljnim neprijateljem (Machiavelli, 1985b: 165). Mala republika pokazuje se tako samo kao pervertirani oblik onog pravog tipa republike koji Makijaveli uzdiže u genuini antički uzor – osvajačke republike.

Da bi narod dobio slobodu i uzeo učešće u aranžamnu vlasti – opravdavajući time i sam naziv republike kao mešovitog državnog uređenja, koje se razlikuje od svih drugih, uključujući tu i aristokratiju – republika ne sme biti osnovana tako da ostane mala, nego odmah mora sebi otvoriti perspektivu širenja. A to, drugim rečima, znači da onaj ko osniva republiku mora biti ambiciozan, dalekovid i spreman da narodu dopusti da postane „brojan i naoružan”, čak i po cenu da mu omogući da, s vremena na vreme, podiže pobune protiv optimata (Machiavelli, 1985b: 163; upor. i Münkler, 2002: 51-52). Na ovom mestu jasno dolazi do izražaja ono što Makijaveli razume kao potrebu svog vremena za italijanskom nacionalnom državom (po ugledu na Francusku i Španiju) i što nastoji da učita i u antička vremena, a pre svega u poseban slučaj koji mu je u njegovim izlaganjima uvek ostao najbitniji – Rim. Primer Rima sugerise da je država – ako baš nema tako retku sreću, kao Sparta, da je zakonodavac odmah ustroji kao savršenu republiku (upor. i Pocock, 1975: 188-189) – u početku monarhija, tj. da je vlast u početku u rukama jednog kralja, da je onda on deli sa optimatima, ali da je ključan momenat kada se i puk uključuje u podelu vlasti, pošto je za stabilnost, prosperitet i širenje republike od ključnog značaja da se nesloga između optimata i puka slobodno ispoljava (Machiavelli, 1985b: 160). Taj obrazac je nekada važio za Rim, a u Makijavelijevo vreme je važio i, *mutatis mutandis*, za Francusku i Španiju. Italija je, međutim, bila poseban slučaj, jer je u njoj u međuvremenu već započela dijalektika degeneracije i regeneracije, namećući jednu sasvim osobenu „renesansu“ antičkog nasleđa grada-države tokom kojeg je *oživljavanje zaboravljenog* moralo da ide ruku pod ruku sa *uništavanjem postojećeg* (*degenerisanog*).

Ali, pogledajmo prvo kako je Makijaveli interpretirao rimsko republikansko iskustvo, držeći se predložka Livijeve istorije, i kakve je pouke iz toga izvukao. Verovatno najkontroverznije tumačenje Livijevih stavova Makijaveli je dao prilikom pokušaja određenja „pravednog rata”. Opisujući, naime, sramni mir iz 321. godine pre n.e., koji su Rimljani bili prinuđeni da zaključe sa Samnitima, nakon što su ih svojom ohološću naterali u rat, Livije je preneo reči samnitskog vođe Gaja Pontija, kada je svojim sunarodnicima „iskreno” priznao prekarnost njihovog položaja: „Pravičan rat je, Samniti, onaj koji je nužan, a sveto je oružje u onih kojima ono pruža jedini spas” (Livije, 1995: 166). Reči Pontija, koga je beskrupulozni rimski hegemon prinuđivao na rat i koga je Livije neskriveno simpatisao, Makijaveli preuzima i stilizuje u borbeni poklič ujedinitelja Italije,

italijanskog novog hegemonu.¹² Livijevu intenciju Makijaveli pri tom namerno izvrc̄e, tako da mōže da mu posluži kao svedočanstvo rimske (sic!) koncepcije „pravednog rata”, koji je pravedan zato što je nužan, a nužan je zato što stoji u službi osvajanja i porobljavanja neprijatelja, poput Samnita. Ako bi se neka osvajačka republika suočila sa dilemom da li da se širi „savezništvom ili kao što su činili Rimljani”, tj. osvajanjem (Machiavelli, 1985b: 265), onda je Makijaveli bio tu da joj takvu dilemu rasprši. „Savezi se prekidaju zbog koristi” (Machiavelli, 1985b: 229), pa se mogu primenjivati samo kao palijativna sredstva, dok se ne steknu uslovi za upotrebu oružja – ako je potrebno, i protiv dojučerašnjih saveznika. Makijaveli pri tom posebno hvali Rimljane zbog toga što nikada nisu „osvajali novcem, nikada nisu mir kupovali, nego su uvijek sve dobivali vrlinom svoga oružja” (Machiavelli, 1985b: 282). „Vrlina” rimskog oružja tako je u krajnoj liniji konstituisala pravdu njihovih ratova.

Svoju teoriju vrlina (*virtù*) Makijaveli je razvio u protivstavu prema antičkim republikancima, nastojeći ne samo da ih – odvajanjem od običaja (upor. Pocock, 1975: 184) – dinamizuje, nego i da ih – izdvajanjem iz hrišćanskog, pa i humanističkog kanona (Skinner, 2000: 43) – militarizuje, kako bi se uklopile u njegovu percepciju sveta permanentno zaraćenih država, u kojem osvajačke ambicije predstavljaju jedini pouzdani znak normalnosti i zdravlja (upor. i Molnar, 2001: 244). Najvrliji su uvek oni nosioci vlasti koji ratuju ili se barem spremaju za rat¹³ i koji, znajući da ništa ne podiže ugled vlasti toliko kao junačka dela (Machiavelli, 1985a: 137; upor. i Grubiša, 2010: 170), u nedostatku realnih neprijatelja, sami izazivaju neprijateljstvo, „da bi onda, kad ga uguši, njegova moć bljesnula još jače” (Machiavelli, 1985a: 136). Iako je vladarima u monarhijama bilo nesumnjivo najlakše da demonstriraju takve vrline, ni republike nisu smele ičim da sputaju ratobornost svojih nosilaca „monarhijskog elementa”. U Rimu su tako odluku o ratu donosili Senat i narod, ali su onda vođenje rata prepuštali konzulima, kako bi tokom ratovanja oni mogli da pokažu svoje vrline i da na osnovu njih steknu slavu. Računica Senata i naroda bila je da će konzule „ljubav prema slavi obuzdavati” da ne nasrnu na njih i ne ukinu republikansko uređenje (Machiavelli, 1985b: 287), ali je više nego očigledno da su se u toj računici prevarili, s obzirom na to da je, iz potrebe za „dugotrajnim zapovijedanjem vojskom” (Machiavelli, 1985b: 200), došlo do produžavanja vojne vlasti konzula – od Publija Filona, pa preko Sule i Marija, sve do Cezara (Machiavelli, 1985b: 327). Pa ipak, Makijaveli ne

12 Makijaveli ovako citira Livija: „Pravedan je rat kad je nužan, sveto oružje kad nema nade doli u njemu” (Machiavelli, 1985a: 144).

13 U *Vladaru* je Makijaveli naučavao da vladar takoreći i ne sme da misli ni na šta drugo do na rat (Machiavelli, 1985a: 24).

samo što nije smatrao da je uvećavanje konzulske (kao i prokonzulske, pa, na kraju krajeva, i diktatorske) vlasti usled potrebe za sve dugotrajnijim ratovanjem imalo neke veze sa propašću rimske republike,¹⁴ nego je, obrnuto, tvrdio da je „zlatno doba” Rima nastupilo u vreme principata, u periodu dok su vladali imperatori Nerva, Trajan, Hadrijan, Antonije Pije i Marko Aurelije.

Međutim, zlatno doba Rima nije bilo isto što i zlatno doba rimske republike i Makijaveli je to dobro znao. Na drugom mestu *Rasprava o prvoj dekadi Tita Livija* Makijaveli je napisao da rimski narod nije mogao da vrati republiku i slobodu posle Cezara, a pogotovo posle Kaligule i Nerona, zato što je izgubio vrline (Machiavelli, 1985b: 183). Samim tim, već za vladavine Cezara Rim više nije odgovarao Makijavelijevoj odrednici slobodne republike, koja „ima dva cilja, da osvaja i da zadrži slobodu”, neophodnu za negovanje vrlina građana (Machiavelli, 1985b: 194). Samo na oba elementa, i na osvajanju i na slobodarskim vrlinama, temelji se „napredak” jedne istinske republike (Machiavelli, 1985b: 232); onog momenta kada nestane barem jednog elementa, „napredak” nestaje, a ako nema „napretka” odmah započinje „nazadak” (Machiavelli, 1985b: 236). Doduše, u rimskom slučaju, imperatori su, zahvaljujući osvajanjima i sopstvenim vrlinama, uspeli da za neko vreme spreče „nazadak” – štaviše, oni su u naznačenom periodu čak i stvorili „zlatno doba” – ali kada je i toga nestalo, kada su, kako piše Makijaveli, oni sami „omlitaveli”, a „njihovo oružje izgubilo nekadašnju vrijednost”, zapadna Rimski imperija je poklekla pred „urotom” mnogobrojnih naroda (Machiavelli, 1985b: 245; Machiavelli, 1985e: 46). Ovde Makijaveli upadljivo odbija da sledi lucidnu Avgustinovu analizu uzroka propasti Rimske imperije kao „države zemaljske”: Rim nije propao zato što je njegova vladajuća elita, sprovodeći politiku sile, porobljavala mnogobrojne narode (uključujući tu i svoj sopstveni, rimski) ili im pretila porobljavanjem, pa čak i istrebljenjem, i što je naposljetku njihova pobunjenička snaga premašila njenu represivnu silu, nego zato što je nestalo militarističkih vrlina, prvo u narodu, a zatim i u samoj toj eliti (odnosno, konačno, princepsima). U *Umeću ratovanja* Makijaveli čak sugerije da glavni uzrok propasti Rimske imperije nije bio ni „omlitalost” imperatora, već obična anomalija u vojno-političkoj organizaciji, tj. pretvaranje ratničke službe u zanat (Machiavelli, 1985c: 389) i nepribegavanje periodičnom premeštanju vojskovođa iz jednog u drugo mesto (Machiavelli, 1985c: 398).

Ostavimo li sada po strani pitanje propasti Rimske imperije i usmerimo li pažnju samo na propast republike – koji se pokazuje kao ključna pretpostavka rađanja „zlatnog doba” Rimske imperije – videćemo da je

14 Čak i da do toga nije došlo (pa i da je Rim sporije osvajao), Rimljani bi opet pali u ropstvo, ali samo „kasnije” (Machiavelli, 1985b: 328).

odgovornost za nju Makijaveli pripisao narodu. Kada je on izgubio svoje vrline sve je krenulo strmoglavce: demokratski stub države je pao, a sa njim i republika, tako da je još neko vreme aristokratski element pokušavao da obuzdava monarhijski, a kada je u tom pregnuću doživeo potpuni poraz, cela država je postala zavisna od uspeha osvajanja imperatora i njegovih vrlina (upor. i Molnar, 2001: 244-245). Ali, šta je dovelo do toga da je rimski narod izgubio svoje vrline? Makijaveli na to pitanje daje nedvosmislen odgovor: „želja za bogatstvom” bila je ta koja je uništila vrline. Sloboda, a sa njima i vrline, opstajali su samo dok je postojalo siromaštvo (Machiavelli, 1985b: 328). Kada se osigurao od plemstva da ga ne tlači, rimski puk je počeo da se bori sa plemstvom oko časti i bogatstva, tako da je na kraju spor oko agrarnog zakona doveo do propasti Rima (Machiavelli, 1985b: 203). I ne samo to. Kada se narod u Rimu iskvario, prestao je da na istaknute položaje republike dovodi one građane koje su krasile vrline, nego je birao samo one „moćnije”, koji su mu na kraju oduzeli svu tokom republike stečenu slobodu (Machiavelli, 1985b: 184).

U ovom objašnjenju postoje dve slabosti. Prvo, iz premisa Makijavelijeve političke filozofije proizlazi da su upravo najvrliji građani bili oni najmoćniji, a moć u politici sile teži neograničenom uvećanju, pa bi se pre moglo reći da je pravi pokazatelj iskvašenosti naroda mogla biti jedino njegova sklonost da na važne položaje bira nemoćne, „mlitave” građane, nesklone politici sile. Drugo, nije jasno zbog čega se narod uopšte upustio u fatalnu borbu sa optimatima za čast i bogatstvo. Makijaveli to objašnjava jedino propadanjem rimske religije. Ali, ono što je u rimskoj religiji impersioniralo Polibija – naime, njena sposobnosti da spreči korupciju magistrata uz pomoć efikasnih zakletvi i uverljivih pretnji gnevom bogova i paklom (Polibije, 1988: 525) – Makijaveliju se činilo isuviše nalik hrišćanstvu, koje je smatrao pogubnim za svaku državu, a za republiku pogotovo. Zato Makijaveli superiornost rimske religije prepoznaje u tome što je Rimljane učila da u „zemaljskim častima” prepoznaju „najveću sreću pa su i u svojem djelovanju bili okrutniji” (Machiavelli, 1985b: 236). A da bi se ta potraga za ovozemaljskom srećom vezala za državu i njene osvajačke poduhvate, ostajući čvrsta za sva egoistička iskušenja (kao što je „želja za bogatstvom”), rimska religija je kod rimskih građana razvila duboku veru „u čuda, makar i lažna” (Machiavelli, 1985b: 174-175), koja su se za politiku sile pokazivala od krucijalnog značaja. Ne zbog pretnji gnevom bogova i paklom (u zagrobnom životu), koje su renesansnom uhu 16. veka već zvučale kao najava pogubne hrišćanske „države Božje”, nego zbog združivanja vrlina sa beskrupuloznom („okrutnom”) potragom za srećom u „državi zemaljskoj”, rimska religija je bila superiorna u odnosu na sve ostale (na hrišćanstvo pogotovo) i mogla je da podupire jedinstvo slobode i osvajanja, odnosno politiku sile.

Nevolja sa tim Makijavelijevim objašnjenjem ležala je u tome što je, u želji da idealizuje rimsku religiju, samo istakao njene dvostruke aršine: egoističku „želju za bogatstvom” ona ne samo što nije *a priori* proglašavala za inkompatibilnu sa vrlinama, nego ju je, upravo kao najnavlastitiji deo osvajačkih poduhvata, dopuštala celoj državi, konzulima i optimatima, a zabranjivala samo narodu, da bi onda, kada je ovaj jedanput „okrutno” zaiskao svoj deo plena – sve u ime slobode i jednakosti – to postalo toliko bogohulno da je dovelo do rušenja cele republike. U *Firentinskim povelama* Makijaveli jasno ukazuje šta je za njega cilj sveg ratovanja: „Oduvijek bijaše svrha onima koji povedu rat obogatiti sebe a osiromašiti neprijatelja, i to je razumljivo: i ne traži se drugog razloga pobjeda, niti se zbog drugoga čega žele dobiti, nego da sam postaneš moćan, a protivnik slab. Iz toga slijedi, kad god te pobjeda osiromaši ili te dobitak oslabi, da si premašio svrhu radi koje se vode ratovi ili da je nisi dostignuo. U ratnim pobjedama se obogaćuju onaj knez i ona republika koji unište neprijatelje i domognu se plijena i otkupnina” (Machiavelli, 1985e: 200). Ovde Makijaveli pokazuje svoje pravo lice: politika sile koju je zagovarao u svim svojim spisima uglavnom je okrenuta prema spolja, prema drugim državama, zato što se tu ponajpre stiže do bogatstva i moći. Međutim, bogatstvo i moć se ni u republikama (o monarhijama da se i ne govori) ne distribuiraju prema principu jednakosti; štaviše, vladar i optimati mogu da narodu daju samo bezopasne koncesije kako bi požrtvovano i zaslepljeno ginuo za „domovinu”, dok svaki supstancialniji zahtev za jednakošću bogatstva i moći proglašavaju za atak na same temelje „republike”. Sve u svemu, glavna premisa svih Makijavelijevih izlaganja bila je da politika sile leži u samoj prirodi autoritarno ustrojene države (monarhije ili republike) i da vlastodršci narodu mogu davati određene ustupke radi boljeg sprovođenja osvajanja, ali da svi republikanski aranžmani padaju u vodu onda kada narod ozbiljno shvati svoju slobodu, kada podigne zahtev za jednakošću u deobi plena (otetog od drugih naroda) i kada vlastodršcima ne preostane ništa drugo do da autoritarno jezgro države brane svim, pa i „najokrutnijim” sredstvima. Nakon toga, jedno vreme (u slučaju Rima, otprilike od Cezara do Marka Aurelija) država ne samo da još može da „napreduje”, nego je u stanju da uspostavi pravo „zlatno doba” jer vlastodršci (u slučaju Rima, imperator i republikanski prežici koncentrisani u Senatu) i dalje poseduju vrline, a iskvareni i obespravljeni narod u pokornosti drže manje uz pomoć nasilja, a više pomoću politike „hleba i igara”.

Ovo je bila granica Makijavelijevih vrlo ambicioznih napora da idealizuje rimski (a često i svaki drugi) narod. Na idealizaciju naroda nalazimo na mnogo mesta u Makijavelijevim spisima, na kojima ga on tretira kao jedinstven, siromašan i “dobar”. Kada Makijaveli pominje rimski narod, uvek se radi o monolitnom kolektivu koji misli i dela kao jedna ličnost,

koji poseduje čudotvorna svojstva¹⁵ i koja se obično suprotstavlja ništa manje kolektivizovanim optimatima ili, eventualno, kraljevima, konzulima, prokonzulima ili diktatorima. Vezivno tkivo rimskog naroda – iako se to može primeniti i na svaki drugi narod – bilo je njegovo siromaštvo, koje je garantovalo njegovu čistoću i koje se, kao takvo, pokazivalo ne samo kao pokretač socijalne nivelacije, nego i kao jedini izvor republikanskih vrlina nesvodiv na ratne prilike i na osvajanje (upor. i: Machiavelli, 1985b: 328). Na početku svake republike, pa tako i rimske, narod je „dobar” ili, tačnije, neiskvaren, da bi se tek kasnije prozlio (Machiavelli, 1985b: 184) i pokušao da sebi prigrabi ono što mu ne pripada – moć i bogatstvo. Tada on gubi svoja plemenita svojstva i postaje ono „mnogoglavo čudovište” koje su najgorim bojama slikali svi zagovornici državnog rezona i koje se zaista više ne može držati na uzdi osim pomoću knute i politike „hleba i igara” (upor. i Molnar, 2001: 249-250).

Bilo kako bilo, Makijavelijevo je najdublje uverenje bilo da je dobra religija temelj dobrog državnog uređenja, da je dobrom državnom uređenju sklona *fortuna*, a da od dobre *fortune* zavisi uspeh svih, pa tako i vojno-osvajачkih poduhvata (Machiavelli, 1985b: 174-175). Štaviše, što je „okrutnija” religija, pa i samo državno uređenje, to su veće šanse države koja je na toj religiji utemeljena da i samu *fortunu* stavi pod svoju vlast: „Ja mislim da je bolje biti naprasit nego obziran; jer sreća je žena, pa je moraš tući i krotiti; i vidi se kako se ona prije pokorava naprasitima nego obzirima koji u svemu postupaju hladno. Sreća je, kako rekosmo, žena, pa je uvijek prijateljica mladih ljudi jer su bezobzirniji, žešći i s više joj smjehlosti zapovjedaju” (Machiavelli, 1985a: 143). Ovim stavovima Makijaveli postaje prvi republikanac novog veka koji, inspirisan starim Rimom, zagovara zapravo jednu sasvim novu *religiju mladosti, podmlađivanja*, odnosno *regeneracije*, koja bi trebalo da slavi mladalačku, obnoviteljsku žustrinu i bezobzirnost, zato što omogućavaju postizanje velikih dela, zaključno sa prometejskim suprotstavljanjem usudu (propadanja) i otpočinjanja sveukupne, ali prevashodno državne obnove. Ako država, kao i sve drugo u prirodi, prolazi kroz periodične cikluse uspona i propasti (Machiavelli, 1985e: 170), koje je afirmisala i paganska religija, po ugledu na smenjivanje godišnjih doba, onda je za države koje žele da zaustave propadanje i vrate se na put uspona od ključnog značaja da svoju religiju stave u službu tog ultimativnog cilja.

15 Tako Makijaveli piše da je glas naroda jednak „glasu Božjem, jer se vidi kako javno mnijenje u svojim predviđanjima ima tako čudotvoran učinak te bi se reklo da nekom tajnom moći predskazuje svoje zlo i svoje dobro” (Machiavelli, 1985b: 227).

MAKIJAVELI I ITALIJANSKA REGENERIŠUĆA REPUBLIKA

Sastavni, pa čak i ključni deo Makijavelijeve teorije regeneracije bila je republika, ali ne ni ona mala, ni ona osvajačka, već ona treća, koja nije postojala ni u antici, ni u Francuskoj i Španiji, pa ni u „slobodarskoj” Nemačkoj,¹⁶ ali koju je Makijaveli priželjkivao da vidi uspostavljenu u njegovo sopstveno vreme u Italiji: tip regenerišuće republike. Za državno uređenje takve države tek bi se uslovno moglo reći da je republikansko. Regenerišuća republika zapravo nije ni (prava) republika, ni monarhija, nego je njihova mešavina, u kojoj čak ima „više” elemenata druge nego prve, a njen vladar ima vlast koja je „gotovo kraljevska” (Machiavelli, 1985b: 185). Takav vladar može da glavninu nasilja preusmeri sa unutrašnjih na spoljne neprijatelje i da vodi uspešne osvajačke ratove, koji predstavljaju glavni garant njegovog opstanka na vlasti. Iako po tome veoma nalikuje osvajačkoj republici, regenerišuća republika se od nje razlikuje po reverzibilnom kretanju iz stanja potpune iskvarenosti u stanje moralne čistoće i zdravlja. To kretanje, kako je već napred napomenuto, više ne može da započne od grada-države, nego odmah od nacionalne države, zbog čega se ono mora odvijati na tlu celog Apeninskog poluostrva. Preporod Italije nastaje upravo tamo gde je došlo do sumraka Italike, tamo gde je Čezare Bordžija započeo s obnovom Cezarovog vojno-političkog nasleđa, tamo gde se otvara novi put: put stabilne transformacije nacionalne države u još snažniju i još veću Rimsku imperiju.

Kao što je već rečeno, startna pozicija sa koje se kreće na taj put veoma je loša, zapravo loša da ne može biti lošija. Poput drugih krajeva Evrope (izuzev Nemačke), ni Italija nije poznavala prave republike, ni želju za slobodom (Machiavelli, 1985b: 237). Osim toga, umesto stare rimske religije, koja je Rimu omogućila snagu i stabilan „napredak”, Italijani su u 16. veku raspolagali samo sa (pervertiranim) hrišćanstvom, koje joj je potpuni antipod, i crkvenom državom (Vatikanom), koja je u stanju samo da unosi razdor, a ne da ujedinjava.¹⁷ Zbog toga su, tvrdio je Makijaveli, „ljudi sada manje jaki” nego u antici: „svijet [je] omlitavio, a nebo položilo oružje” (Machiavelli, 1985b: 237). A usled nestanka prave religije i na njoj utemeljenih vrlina, u Italiji je pao u zaborav značaj koji je narodna vojska imala

16 Makijaveli je bio ubeđen da su jedine slobodne republike na evropskom tlu opstale u onim nemačkim gradovima u kojima nije bilo „vlastele”, tj. dokonog feudalnog plemstva koje u luksuzu živi od kmetovskog rada (Machiavelli, 1985b: 223).

17 Na jednom mestu *Rasprava o prvoj dekadi Tita Livija* Makijaveli je napisao karakterističan sud: „crkvi i svećenicima mi Talijani dugujemo, to što smo postali bezvjernici i zli” i da uzrok zašto Italija „nema jednu republiku i jednog vladara samo je crkva”, koja unosi razdor među Italijane (Machiavelli, 1985b: 177).

u starom Rimu i postao je rasprostranjen moralno poguban običaj angažovanja plaćeničke vojske u ratovima.¹⁸ Naposletku, kada je Italija u pitanju, Venecija je počela da „prednjači među modernim republikama”, što se Makijaveliju nije dopadalo ne samo kao Firentincu, nego i kao principijelnom protivniku malih republika: kao tipično mala republika, koja doduše nema pogubnu „vlastelu” (Machiavelli, 1985b: 224), ali koja ipak vlast ograničava unutar malog broja građana (Machiavelli, 1985b: 200) i zato nije sposobna za istinsko osvajanje, koje se nikada ne vrši plaćeničkom, nego isključivo narodnom vojskom (Machiavelli, 1985b: 164).

Samim tim, mesto osvajača, ujedinitelja i regeneratora Italije Makijaveli je ostavio upražnjenim, a budućem nacionalnom heroju dao je tri neobično važna saveta. Prvo, on mora da pribavi naklonost naroda – to Makijaveli ponavlja i u *Vladaru* (Machiavelli, 1985a: 132) i u *Raspravama o prvoj dekadi Tita Livija* (Machiavelli, 1985b: 181 i 209). Za razliku od velikaša, „narod ne traži drugo doli da ne bude ugnjetavan” (Machiavelli, 1985a: 116) i zato italijanski nacionalni heroj može da se osloni na to da će se ovaj ponašati kao „divlja životinja”, koja, kada se pripitomi, sama traži gospodara koji će je sputati lancima (Machiavelli, 1985b: 180). Drugo, iako u narod može imati više poverenja nego u velikaše, on ne sme da se zavarava iluzijom o dobroti naroda – ako je nekada zaista i postojala, u međuvremenu se, sasvim izvesno, potpuno izgubila – nego „treba da sve ljude smatra opakima i da pretpostavlja kako će protiv njega svoju pakost okrenuti kad god im se za to ukaže prilika” (Machiavelli, 1985b: 160). Makijaveli je čak verovao da bi u njegovo vreme bilo mnogo lakše uspostaviti republiku u nekom od pasivnih krajeva Evrope – među „brđanima”, koji još uopšte i nisu upoznali „uljuđenost” – nego među civilizovanim Italijanima čija je uljuđenost iskvarena (Machiavelli, 1985b: 175). Ovim stavom Makijaveli je već nadilazio horizont renesanse, koja se još uvek grozila „varvara” srednjeg veka, i započeo sa širenjem novovekovne fascinacije „varvarstvom”, koje će kasnije preuzeti nacionalni pokreti širom Evrope, kada svoje civilizacijske deficite budu pokušavali da reinterpreтираju kao prednosti u stvaranju nacionalnih država. Naposletku, treće, iako italijanski nacionalni heroj u svom poduhvatu mora da se služi „neuobičajenim sredstvima” (Machiavelli, 1985b: 170) i ne sme da preza da upotrebi „izvanredne mjere, kao što su nasilje i oružje”, raspoložujući državom „po svojoj volji” (Machiavelli, 1985b: 185), Makijaveli je ipak apelovao na njega da dobro razmisli pre nego što svoju vlast pretvori u tiraniju. Jer, tiranin je onaj koji ima „apsolutnu moc” da ukine sve staro i uvede sve novo (Machiavelli, 1985b: 191), a sam Makijaveli nije bio siguran da li je u regenerišućoj

18 Pošto ni crkva, ni male republike nisu bili vešti u ratovanju, počeli su u vojsku uzimati strane plaćenike i time je sudbina Italije bila zapečaćena (Machiavelli, 1985a: 122).

republici mudro baš otpisivati sve staro¹⁹ i zato je optirao na vlast koja je bila više diktatorska nego tiranska (upor. i Rees, 2004: 4-5). Ono čemu je Makijaveli pri tom bio najskloniji bio je petnaestovekovni firentinski običaj da vlast svake pete godine sprovodi „obnavljanje” republike i da se tom prilikom odrešenih ruku obračunava sa svim nepodobnim pojavama i osobama (Machiavelli, 1985b: 289-290; upor. i Molnar, 2011). Dublji smisao tog modela pružala je istorija starog Rima (u Livijevoj interpretaciji): Tarkvinijevo obesno silovanje Kolatinove časne žene Lukrecije provociralo je Rimljane da podignu ustanak, iz kojeg je „rođena” republika (upor. detaljnije: Matthes, 2000: 62 i dalje).

Ako bi se na kraju napravio sumarni osvrt na Makijavelijevu republikansku teoriju, moglo bi se konstatovati da je ona, umesto da se vrati republikanskim „izvorima” u antici, zatrla poslednje ostatke politejskog republikanizma koji su se tokom renesanse još bili održali i začeo novu tradiciju državnorezonskog republikanizma. U toj tradiciji, republika nije smela da bude mala, da ostane verna hrišćanskoj religiji, da se striktno zasniva na podeli vlasti i vladavini zakona, pa čak ni da bude „sasvim” republika. Umesto toga, ideal republike postala je nacionalna država koja se nikada ne zadovoljava postignutim granicama, nego teži uspostavljanju imperije, pod vođstvom mladog i probitačnog vladara koji tretira narod poput životinje koju treba zauzdati i pripitomiti, koji je ponet zanosom religije mladosti i podmlađivanja (regeneracije) i koji stoga ponajviše inklinira nekoj vrsti stare rimske diktature u prolongiranom vanrednom stanju. Takva republika je od antičkih republika zaista bila jednako udaljena kao i od starorežimskih monarhija, koje su od početka novog veka postajale realnost sve većeg broja evropskih država. Uključujući tu i Francusku i Španiju.

19 Osim toga, Makijaveli je smatrao da je tiranija inkompatibilna sa veličinom i slavom (upor. Viroli, 1998: 37), zbog čega je tiranin u samom startu hendikepiran u obnašanju vlasti onako kako to tehnologija „države” – tj. državni rezon – od njega zahteva.

CITIRANA LITERATURA

- Armitage, David. 2002. „Empire and Liberty: A Republican Dilemma“, u: Gelderen, Martin van i Skinner, Quentin ur. *Republicanism. A Shared European Heritage*, knj. 2, Cambridge itd.: Cambridge University Press
- Bauer, Leonhard i Matis, Herbert. 1989. *Geburt der Neuzeit. Vom Feudalsystem zur Marktgesellschaft*, München: Deutscher Taschenbuch Verlag
- Black, Robert. 1993. „Machiavelli, Servant of the Florentine Republic“, u: Bock, Gisela, Skinner, Quentin i Viroli, Maurizio ur. *Machiavelli and Republicanism*, Cambridge, New York i Oakleigh: Cambridge University Press
- Bock, Gisela. 1993. „Civil discord in Machiavelli's *Istorie Fiorentine*“, u: Bock, Gisela, Skinner, Quentin i Viroli, Maurizio ur. op. cit.
- Borkenau, Franz. 1983. *Prelazak s feudalne na građansku sliku sveta*, Beograd: IC Komunist
- Burckhardt, Jacob. 1958. *The Civilisation of the Renaissance in Italy*, knj. 1-2, New York: Harper Torchbooks
- Butters, Humfrey. 2010. „Machiavelli and Medici“, u: Najemy, John M. ur. *The Cambridge Companion to Machiavelli*, Cambridge itd.: Cambridge University Press
- Conze, Werner. 1997. „Staat“, u: Brunner, Otto, Conze Werner i Koselleck, Reinhart ur. *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*, Knj. 6, Stuttgart: Klett-Cotta
- Donaldson, Peter. 1992. *Machiavelli and Mystery of State*, Cambridge, New York i Victoria: Cambridge University Press
- Fasano Guarini, Elena. 1993. „Machiavelli and the Crisis of the Italian Republics“, u: Bock, Gisela, Skinner, Quentin i Viroli, Maurizio ur. op. cit.
- Grubiša, Damir. 2010. „Machiavellijevo poimanje prava: Kautele republikanskog zakonodavca“, *Politička misao*, god. 47. br. 3: 153-175
- Henis, Vilhelm. 1983. *Politika i praktička filozofija*, Beograd: Nolit
- Hinsli, Frensis Heri. 2001. *Suverenost*, Beograd: Filip Višnjić
- Hiršman, Albert O. 1999. *Strasti i interesi. Politički argument u prilog kapitalizma pre negove pobede*, Beograd: Filip Višnjić
- Kasirer, Ernst. 1972. *Mit o državi*, Beograd: Nolit
- Kelley, Donald R. 2007. „The theory of history“, u: Schmitt, Charles B. ur. *The Cambridge History of Renaissance Philosophy*, Cambridge itd.: Cambridge University Press
- Livije, Tit. 1995. *Istorija Rima od osnivanja grada. Drugo petoknjžje*, Beograd: Srpska književna zadruga
- Masters, Roger D. 1996. *Machiavelli, Leonardo, and the Science of Power*, Notre Dame i London: University of Notre Dame Press

- Machiavelli, Niccolò. 1985a. „Vladar“, u: *Izabrano djelo. Prvi svezak: Politička djela, vojno-teorijska rasprava, diplomatska izvješća*, Zagreb: Globus
- Machiavelli, Niccolò. 1985b. „Rasprave o prvoj dekadi tita Livija“, u: *ibid.*
- Machiavelli, Niccolò. 1985c. „Umijeće ratovanja“, u: *ibid.*
- Machiavelli, Niccolò. 1985d. „O načinu kako se postupilo prema pobunjenom narodu Valdichiane“, u: *ibid.*
- Machiavelli, Niccolò. 1985e. „Firentinske povijesti“, u: *Izabrano djelo. Drugi svezak: Pisma, povijesni spisi, književna djela*, Zagreb: Globus
- Mager, Wolfgang. 1997. „Republik“, u: Brunner, Otto, Conze, Werner i Koselleck, Reinhart ur. op. cit., knj. 5
- Matthes, Melissa M. 2000. *The Rape of Lucretia and the Founding of Republics. Readings in Livy, Machiavelli, and Rousseau*, University Park: The Pennsylvania State University Press
- Molnar, Aleksandar. 2001. *Rasprava o demokratskoj ustavnoj državi. Knjiga 1: Pravo na otpor tiraniji*, Beograd: Samizdat B92
- Molnar, Aleksandar. 2011. *Rasprava o prosvjetiteljstvu, liberalizmu i nacionalizmu u Prusiji. Knjiga 1: Igra svetlosti u razumu 18. veka*, Beograd: Službeni glasnik i Institut za filozofiju i društvenu teoriju
- Münkler, Herfried. 2002. *Machiavelli. Die Begründung des politischen Denkens der Neuzeit aus der Krise der Republik Florenz*, Frankfurt am Main: Fischer
- Pemberton, Jo-Anne. 2009. *Sovereignty: Interpretations*, Basingstoke i New York: Palgrave Macmillan
- Pocock, J. G. A. 1975. *The Machiavellian Moment: Florentine Political Thought and the Atlantic Republican Tradition*, Princeton N.J.: Princeton University Press
- Polibije. 1988. *Istorije*, knj. 1, Novi Sad: Matica srpska
- Rasmussen, Paul J. 2009. *Excellence Unleashed. Machiavelli's Critique of Xenophon and the Moral Foundation of Politics*, Lanham itd.: Lexington Books
- Rees, E. A. 2004. *Political thought from Machiavelli to Stalin: revolutionary Machiavellism*, Basingstoke i New York: Palgrave Macmillan
- Skinner, Quentin. 1978. *The Foundations of Modern Political Thought*, knj. 1-2,
- Skinner, Quentin. 1993. „Machiavelli's *Discorsi* and the pre-humanist origins of republican ideas“, u: Bock, Gisela, Skinner, Quentin i Viroli, Maurizio ur. op. cit.
- Skinner, Quentin. 1998. *Liberty before Liberalism*, Cambridge itd.: Cambridge University Press
- Skinner, Quentin. 2000. *Machiavelli. A Very Short Introduction*, Oxford i New York: Oxford University Press
- Strathern, Paul. 2009. *The Artist, the Philosopher, and the Warrior. Leonardo, Machiavelli, Borgia: A Fateful Collusion*, London: Jonathan Cape

- Strauss, Leo. 1958. *Thoughts on Machiavelli*, Glencoe, Illinois: The Free Press
- Strauss, Leo. 1980. *O tiraniji*, Zagreb: Grafički zavod Hrvatske
- Viroli, Maurizio. 1993. „Machiavelli and the republican idea of politics“, u: Bock, Gisela, Skinner, Quentin i Viroli, Maurizio ur. op. cit.
- Viroli, Maurizio. 1998. *Machiavelli*, Oxford itd.: Oxford University Press

SUMMARY

MACHIAVELLI'S REASON OF STATE-REPUBLICANISM

In the article the author is trying to establish the connection between Machiavelli's theory of the Reason of state (*ragione di stato*, commonly associated with his Prince) and his republican theory (basically developed in his Discourses on the First Decade of Titus Livius). Machiavelli's scattered analyses of various cases permit the conclusion that republican leaders are not less attracted to the *arcana imperii* than the kings and tyrants. As a matter of fact, Machiavelli dealt with the instructions of the Reason of state as some kind of scientific insights in the dynamic of universal natural force and its regularities. Therefore Machiavelli's teaching of the Reason of state applied both on monarchies and republics; furthermore, he expected its most important impact on thoroughly degenerated republics (such as those in contemporary Italy) in which capable leader pursues the program of its regeneration.

KEY WORDS: Machiavelli, republicanism, Reason of state, force, regeneration, degeneration